

15. Див.: Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці у 2-х тт. Т. 1. К., 1970. С. 45, 60, 84.
16. Там само. С. 87—88, 92—93.
17. Див.: Франко І. Я. Твори в 20-ти тт. Т. 16. С. 250; Т. 20. С. 575.
18. Винниченко В. Відродження нації. Ч. 1. Київ—Відень, 1920. С. 77.
19. Там само. С. 78.
20. «Громадська думка». 1905. 31 грудня.
21. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони? К., 1991. С. 15, 29.

О. Г. ШИШКО

ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ УКРАЇНСЬКИХ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТІВ НА ПРОБЛЕМУ ДЕРЖАВНОСТІ УКРАЇНИ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

На початку ХХ ст. в Україні на порядок денний було поставлено практичне вирішення національного питання, найважливішою складовою якого була ідея державності. Провідну роль у теоретичній розробці цієї ідеї, організації роботи по втіленню її в життя зіграли новоутворені українські політичні партії.

Знаменно, що програмний документ першої в російській Україні партії (РУП) мав назву «Самостійна Україна». Та вже невдовзі виявилось, що головна ідея брошури М. Міхновського (перш за все національне визволення і утворення самостійної української держави) не знайшла широкої підтримки серед членів партії, яка на перших порах об'єднувала представників різних політичних напрямків. Сторонники поглядів Міхновського виокремилися першими в 1902 р. і заснували нову партію (НУП). А основна частина РУП все активніше почала переходити на позиції соціал-демократії.

Ідеологічна еволюція РУП проходила одночасно з пошуком і утвердженням нових підходів до вирішення національного питання в Україні, й проблеми державності зокрема. Починаючи з 1903 р., РУП спочатку відкрито відмовилась від своєї першої програмної брошури, а згодом і від самої ідеї самостійності. В першому числі «Гасла» за цей рік у статті «Від редакції» читаємо про «Самостійну Україну» таке: «Велику помилку зробив би той, хто вважав би світогляд тої брошури тепер типічним для нашої партії»¹. А у четвертому числі «Гасла» з'являється «Нарис програми Революційної Української партії», запропонований Київською вільною гро-

мадою, в якому найближчою задачею партії визначалось «цілковите знищення царату і заміну його федеративною республікою з поділом держави відповідно історичній і національній різниці земель з повною автономією кожної області у внутрішніх справах»². А вимогу державної самостійності України сформульовано як перспективу далекого майбутнього, як «збереження «права кожній складовій федеративній частині на повне державне відокремлення після бажання більшості її людності, висловленого голосуванням».

Для України «Нарис» вимагав «повної автономії України у внутрішніх справах з забезпеченням рівноправності населюючих її національностей і на підставі найширшої демократичної конституції з Народною Радою, як законодавчими зборами».

«Нарис» передбачав самоуправу народу в громадах і право народу приймати або відкидати прийнятий Народною Радою закон. Окремі пункти документа передбачали забезпечення незалежності судів, ліквідацію станів і повну рівноправність всіх громадян незалежно від статі, національності і раси.

В заключній частині документа зазначалось, що цими положеннями програми в своїй діяльності керується Київська вільна громада і вона ж пропонує їх для ознайомлення в інших громадах. Окремо було поміщено пояснення, чому Київська громада перейшла на позиції автономізму. Це звучало таким чином: «Ставлячи пункт автономії України Київська вільна громада керувалась слідуючим: практично пункт автономії України зараз для українського пролетаріату є важливішим й істотнішим, ніж пункт самостійної України. Крім того, автономія є етапом на шляху до самостійності. Через це Київська громада вважає, що самостійна соціалістична Україна мусить лишитися лише ідеалом (який визнається), в програмі ж мінімум ця вимога цілком позбавлена рації і значення»³.

Отже, та частина українських політичних діячів, яка все більше орієнтувалася на соціал-демократичні ідеї, і, більш вірогідно, під їх впливом на позиції автономізму. І, скоріше, по інерції згадувала про ідею самостійності України. Вони були переконані в тому, що демократизація Росії, вирішення соціально-економічних питань призведе до зменшення гостроти, а то й самого національного питання. А так як таких було більшість в партії, то згодом цей проект став із деякими змінами офіційною програмою РУП і УСДРП. Це

була програма М. Порша, який відтепер стає провідником партії⁴.

Але навіть така позиція партії щодо автономії і самостійності України не знаходила підтримки серед певної групи членів партії. Вони пріоритетною визнавали політичну і соціальну свободу, незалежно на якому ґрунті вона буде базуватись, національним чи ні. Тому після невдалої спроби провести II з'їзд РУП, вони відокремились і утворили нову партію — «Спілку». У січні 1905 р. ця партія випустила листівку під назвою «Розлам Революційної Української партії», в якій заявлялось, що повернення «Спілки» до часів «Самостійної України» є неможливим. В національному питанні партія бачила своє завдання в заміні «реакційного принципу дрібної буржуазії — націоналістичної боротьби, революційним принципом пролетаріату — солідарності націй, підкорення своїх вузькокласових інтересів більш високим інтересам революційної боротьби всього пролетаріату Росії»⁵.

РУП продовжувала розвиватись в напрямі самостійної організації українського пролетаріату. Але в ній стали проявлятися нові розбіжності з таких питань як організаційне, аграрне й національне. Щоб їх усунути було вирішено відкрити дискусію. Але почалася революція і тому в «Праці» з'явилось лише декілька статей з національного питання, а по суті з приводу майбутнього політичного устрою України. Наскільки це була складна проблема і в теоретичному, і в практичному плані свідчить полеміка, яка розгорнулася на сторінках часопису «Праця» між Д. Антоновичем і М. Поршем.

Першим порушив цю справу Д. Антонович, що стояв на чолі течії, яка вважала національне питання за «неіснуюче» і, відкидаючи самостійність України, задовольнялася обласним самоврядуванням, при якому, на її думку, національна справа розв'яжеться сама собою. Вся аргументація статті Д. Антоновича «Неіснуюче питання» зводиться до висновку про те, що національне питання видумала буржуазія для того, щоб затемнити класову свідомість пролетаріату, а для «пролетаріату воно не існує»⁶.

Та в наступному числі часопису він знову повертається до цієї проблеми, змінивши при цьому деякі підходи. У статті «Ще раз про «неіснуюче питання» Антонович наголошує, що раз національне питання існує для пролетаріату, то в партійній програмі годі обмежуватися автономією і федерацією, бо ці напівміри не пристойні для програми проле-

таріату, потрібно «радикально його розв'язати поставленням у своїй програмі виразної точки — самостійної демократичної української республіки від гір карпатських до гір кавказьких». Хоч тут же він вказує на «видиму утопічність те-пер думки про самостійну Україну»⁷.

Та навіть з таким підходом до цієї проблеми, на позицію самостійності України Д. Антонович перейшов би лише за однієї умови. «Нехай би хтось довів, що край, що більше або менше співпадає в своїх межах з територією українського народу, стоїть до центру Росії в становищі колонії до метрополії, або у відношенні Австрії до Угорщини, то тоді очевидно, що пролетаріат повинен поставити в своїй мінімальній програмі відділення України від Росії. Відділення повне—і воно не буде тоді опиратися на якісь націоналістичні тенденції, що затемнюють класову свідомість пролетаріату, а якраз навпаки, буде лише доказом тривалого розуміння пролетаріатом своєї політики. Та, на жаль, маленька остановка за тим, що ніде наука не довела, щоби прилучення України потягло за собою спинення розвою продуктивних сил, або перенесення ваги державних обов'язків з центру на Україну», — писав він.

Як бачимо, Антонович заперечував економічну залежність України від Росії, про інші ж види залежності навіть не згадує. І взагалі його заперечення існування національного питання означало заперечення ідей автономізму, федералізму, не говорячи вже про самостійність України.

Та в РУП з цього приводу існували й інші думки, які і виразив М. Порш у своїй статті «З приводу «неіснуючого питання»⁸. Вона починається з роздумів про те, що сама по собі демократизація політичного життя, що наступить після повалення самодержавного ладу, не призведе до розв'язання питання про вільний економічний, політичний і культурний розвиток усіх націй, тобто до розв'язання національного питання, якщо «не будуть здобуті такі політичні гарантії та утворені такі політичні форми, які б забезпечували відсутність національного гніту, або ж зводили його до мінімуму».

Далі він доводить, що «нікчемні думки» Антоновича про байдужість національного питання для пролетаріату розминаються зі суттю соціал-демократичної теорії, і обстоює боротьбу пролетаріату з денационалізацією. «Пролетаріат мусить подумати над здобуттям собі таких політичних форм, котрі гарантували б йому відсутність гніту і широко класо-

ву самодіяльність», — зазначав М. Порш. На його думку, для цього вистачить автономії, якій потрібно тільки надати національно-територіальний характер.

Далі, полемізуючи з Антоновичем, М. Порш доводить, що якщо навіть відсутня економічна залежність, але політикою денационалізації народ позбавлений своєї освіти, літератури, науки, коли від нього відбираються політичні права, то невже народ не може подумати над здобуттям собі таких форм правління, які б гарантували йому повнокровне життя. Тому, — продовжує автор — ті справи, в яких виявляється гніт, треба відібрати від центральної влади і передати до рук нації.

Але нація сама по собі не може бути суб'єктом певних прав, то потрібно надати їй юридично-державну організацію. Такою готовою організацією і є національно-територіальна автономія. Така форма автономії зможе розв'язати національне питання, якщо в основі його не будуть лежати конфлікти економічного характеру. Якщо ж такі конфлікти виявляться і будуть загострюватися, то тоді пролетаріат мусить прийняти в свою програму постулат політичної самостійності.

Як видно з «Нарису програми РУП», зі статті М. Порша, не дивлячись на певні розбіжності, партія утверджується на позиції автономії для російської України і зовсім відмовляється від лозунгу її самостійності.

Свідченням цьому є і «Проект програми Революційної української партії, утворений центральним комітетом», вміщений в останньому числі «Праці», що побачив світ у травні 1905 р. Цей проект із незначними змінами затверджений на II з'їзді РУП, або установчому УСДРП⁹.

В першому розділі програми, який називався «Політичний програм», партія домагалася «демократичної республіки, вища державна влада в котрій в усіх міжнародних і тих внутрішніх справах, що торкаються людности усїєї російської держави, належить одному виборному законодавчому Зібранню народніх представників»¹⁰. Тобто в першому пункті цього розділу партія вбачала можливість перетворення самодержавної Росії на демократичну республіку, де б центральна влада мала обмежені повноваження загального характеру. Які саме повноваження і хто їх буде визначати в програмі не вказувалось, тільки зазначалось, що вони будуть належати виборному законодавчому органу.

У другому пункті першого розділу УСДРП домагалась «автономії України з окремим представницьким Зібранням (сеймом), котрому належить право законодавства в тих внутрішніх справах, що торкаються тільки люду, який мешкає на території України». Тут уже чітко зазначена позиція партії стосовно автономного статусу України з власним законодавчим органом, який визначає внутрішнє життя України. Які саме повноваження матиме український сейм знову не вказується.

Отже, хоч прямо термін федерація в даному випадку не вживається, саме федеративний устрій Росії з федеральним урядом і федеральними законами, який буде включати автономні державні утворення, в тому числі й Україну, стає визначальним для УСДРП. Загалом в цій програмі було закладено багато важливих положень демократичного суспільства, визначені елементи державного ладу в Україні. Але в той же час тут ще не зафіксовано чіткого розмежування повноважень федеральних органів влади з одного боку і на рівні автономної України — з іншого.

Тільки окреслені в програмі УСДРП елементи майбутнього устрою України в якійсь мірі були деталізовані в резолюціях, які були прийняті на з'їзді партії. Так, в резолюції «Про автономію України» не тільки повторюється положення про автономію, а й наводиться аргументація доцільності її запровадження. «Процес економічної централізації є лише однією стороною економічної еволюції, другою ж стороною її є економічна децентралізація, котра тягне за собою децентралізацію політичну», — говорилось в резолюції¹¹.

Окрема резолюція була присвячена національному питанню, де підкреслювалося, що УСДРП «якнайенергійніше буде боротися проти національного гніту за рівні права всіх націй на вільне існування і вільний розвиток, твердо обстоючи право націй на самовизначення, на такі політичні інституції, котрі забезпечували б їм вільний культурний і громадський розвиток»¹².

ПРИМІТКИ:

1. Гасло. 1903. № 1.
2. Там само. № 4.
3. Там само.
4. Дорошенко В. Революційна Українська партія (РУП). 1900—1905 рр. Нарис з історії української соціал-демократичної партії. Львів — Київ, 1921. С. 23.

5. Розлам Революційної Української партії//Гермайзе О. Нариси з історії революційного руху на Україні. Т. 1. К., 1926. С. 384.
6. Праця. 1905. № 11.
7. Там само. № 12.
8. Там само. № 13—14.
9. Дорошенко В. Вказ. праця. С. 40.
10. Центральний державний історичний архів України. Ф. 274. Оп. 1. Спр. 1049. Арк. 132.
11. Там само. Ф. 275. Оп. 1. Спр. 678. Арк. 34.
12. Там само.

О. І. ДОМБРОВСЬКИЙ

ПЕРШИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ВІЙСЬКОВИЙ З'ЇЗД

Лютневі події 1917 р. в Петрограді дали поштовх до розгортання національно-визвольного руху в різних регіонах Російської імперії, в тому числі і на Україні.

Особливого розмаху цей рух набрав в армії де в умовах першої світової війни була зосереджена найбільш активна частина чоловічого населення. З 15 755 тис. мобілізованих за період війни до російської армії понад 6 млн. були з України¹. Всюди де служили українці утворювалися окремі українські підрозділи з тим, щоб потім можна було повернутися на Україну і влитися в національні збройні сили.

Важливою подією у справі українізації армії став перший український військовий з'їзд, який, на наш погляд, ще не дістав достатнього висвітлення. Він або зовсім замовчувався в радянській історіографії або, у кращому разі, згадувався кількома рядками в негативному плані. Лише в останні роки появились аналітичні дослідження, присвячені цьому з'їзду². Тим часом резолюції та постанови першого українського військового з'їзду мають неперехідне значення для розуміння революційних подій в Україні у 1917 р., так і для поглибленого вивчення перебігу подій сучасного життя, і зокрема, діяльності по творенню власних національних збройних сил.

Скликаний за ініціативою Українського військового комітету при підтримці Центральної Ради, перший український військовий з'їзд розпочався у Києві у приміщенні Педагогічного музею 5 травня 1917 р. В його роботі взяли участь понад 900 делегатів від українських груп і організацій армій усіх фронтів, Балтійського й Чорноморського флотів,